

France Kresal

Slovensko podjetništvo v industriji

Podjetništvo obravnavam z vidika slovenskega narodnega gospodarstva in državnih oblasti, kolikor je bilo to možno v okviru gospodarske avtonomije ob prehodu Slovenije v novo državo, pa tudi z vidika podjetniškega stanu in podjetnikov v Sloveniji v obdobju 1918 do 1941.

Sredstva za doseganje gospodarskih in podjetniških ciljev sem shematično razdelil na gospodarsko politiko in gospodarske ukrepe.

Gospodarska politika je bila usmerjena v čimvečjo gospodarsko avtonomijo Slovenije in v njeno industrializacijo z ustreznim razvojem finančne, energetske in prometne infrastrukture.

Slovenski gospodarstveniki so se takrat zavedali, da je gospodarsko nerazvitost in agrarno prenaseljenost možno preseči le z intenzivnejšo industrializacijo, ki je pred prvo svetovno vojno zaostajala. Ob prehodu v novo državo so se razmere bistveno spremenile. Iz okvira industrijsko razmeroma močno razvite Avstro-Ogrske je prehajala v industrijsko manj razvito državo s prevladujočo agrarno strukturo in zelo skromno akumulacijo kapitala, hkrati pa je bilo razmeroma veliko in ne preveč zahtevno tržišče zelo privlačno za razvijajočo se industrijo.

Ne samo oblast in center odločanja, tudi gospodarski centri in sedeži maloštevilnih podjetij na Slovenskem so bili prej na tujem ozemlju, kjer se je ustvarjala akumulacija kapitala.¹ V novi državi je bilo drugače. Sedež političnega odločanja je bil res v Beogradu, v gospodarskem oziru pa sta bila Zagreb in Ljubljana pomembnejša. Narodna banka je bila res v Beogradu in je bila to bivša srbska Narodna banka, toda poslovno bančništvo, kreditni in hranilni denarni zavodi, sistem zadružništva in finančni viri, ki so izhajali iz fondov samoupravnih zavodov za zavarovanje delavcev, pokojninskih in zavarovalniških fondov so bili v Zagrebu in Ljubljani.² Sedeži podjetij niso bili več na tujem.

Razen tržišča je razvijajoča se slovenska industrija od nove države hvaležno sprejela še ustrezno carinsko zaščito, ki je nastala ob srbsko-avstrijski carinski vojni. Ta carinska zaščita je bila leta 1925 sicer spremenjena in pozneje s trgovinskimi sporazumi še bolj omiljena,³ vendar je prvih 5 do 10 let zadoščala za začetni razvojni zagon industrije v Sloveniji, pozneje pa se je množila samodejno.

Gospodarski ukrepi so bili kratkoročni in dolgoročni. Kratkoročni gospodarski ukrepi so imeli predvsem pomen preskrbe prebivalstva in zaščite njihovega premoženja in denarja ob koncu vojne in po njej (aprovizacija, denarne podpore

¹ France Kresal: Avstrijski kapital v industriji stare Jugoslavije. Prispevki za novejšo zgodovino (dalje PNZ) XXVII, 1987, št. 1-2, str. 33-38.

² F. Kresal: Gospodarski okvir problemov socialnega zavarovanja ob nastanku stare Jugoslavije. Prilozi XXII, Sarajevo 1987, št. 23, str. 81-91.

³ F. Kresal: Mědnarodna trgovina. Enciklopedija Slovenije, 7. zv., Ljubljana 1993, str. 44-45.

vdomam, brezposelnim, demobiliziranim vojakom in vojnim ujetnikom, stanovanjska zaščita, ipd.);⁴ posebna zaščita premoženja, ki je bila pomembna z vidika narodnega gospodarstva (državni nadzor, sekvester in nacionalizacija tujega premoženja), in žigosanje kronskih bankovcev, da se prepreči nadaljnji vdor razvrednotenih kron iz Avstrije.⁵

Dolgoročni gospodarski ukrepi so temeljili na ustvarjanju in razvoju akumulacije kapitala in vseh drugih pogojev za razvoj industrije, od lokacij, prometa, elektrifikacije in energije sploh, do tržišča in ureditve delavskega vprašanja. Za gospodarsko promocijo Slovenije je bil potreben Ljubljanski velesejem, za razvoj tržnega gospodarstva pa Ljubljanska borza. Vzajemni gospodarski interesi znotraj narodnega gospodarstva so se izražali v Zbornici za trgovino, obrt in industrijo (TOI) in v okviru stanovskih zbornic (industrijska, trgovinska, obrtna, delavska zbornica, kmetijska, zdravniška, inženirska in druge) ter v okviru prostovoljnih združenj (Zveza industrijcev, trgovski gremiji).

V vseh teh oblikah in še v mnogih drugih sta se kazali slovenska podjetnost in podjetniška dejavnost. Vseh vidikov podjetništva in njegovih dejavnosti tu ni mogoče nakazati, kaj šele obdelati, dotaknili se bomo samo nekaterih iz obdobja 1918-1941, ki smo jih omenili.

Začnimo s podjetništvom z vidika slovenskega narodnega gospodarstva in državnih oblasti. Dr. Milko Brezigar, mladi liberalni politik in ekonomist, tajnik Narodnega sveta in vodja njegovega gospodarskega odseka, poznejši upravni svetnik Kranjske industrijske družbe (KID) in Narodne tiskarne, je v svojem programskem delu Osnutka slovenskega narodnega gospodarstva septembra 1918 zapisal: "Do sedaj nismo poznali slovenskega, še manj jugoslovanskega gospodarstva, a stojimo neposredno pred časom, ko si go bomo morali sami zgraditi. Od nas bo odvisno, ali bo zgradba dobra ali slaba. ... Do sedaj smo poznali kranjskega, štajerskega, koroškega in goriškega kmeta, v bodoče pa izgine ta razlika ter bomo govorili in pisali samo o slovenskem kmetijstvu. Do sedaj smo bili pač narod v etničnem in kulturnem, ne pa v gospodarskem in političnem pomenu besede. Šele z nacionaliziranjem premoženja postanemo gospodarski narod. ... Prebuja ustvarjajočih sil našega naroda nam bo pomnožila produktivnost nešega kmetijstva ter ustvarila narodno industrijo, obrt in trgovino. ... Industrializirana dežela pa pospešuje kmetijstvo na stotero načinov."⁶

Narodni svet in njegov gospodarski odsek sta od ustanovitve avgusta 1918 uresničevala zamisli slovenskih nacionalnih, političnih in ekonomskih ciljev. Nas tu zanimajo predvsem ekonomski cilji. Narodni svet, ki je štel 109 ljudi, je imel zelo močno zasedbo iz vrst gospodarstvenikov, ekonomistov in gospodarskih

⁴ F. Kresal: Pregled razvoja delavsko zaščitne zakonodaje in ustanov delavske zaščite. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (dalje PZDG) VIII-IX, 1968, št. 1-2, str. 103-190.

⁵ Drago Potočnik: Slovensko denarništvo. Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, str. 445-446; F. Kresal: Gospodarski okvir problemov socialnega zavarovanja ob nastanku stare Jugoslavije. Prilozi XXII, 1987, št. 23, str. 81-91.

⁶ Dr. Milko Brezigar: Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva, Ljubljana 1918.

teoretikov. Gospodarski odsek Narodnega sveta je ob ustanovitvi 17. avgusta 1918 dobil nalogo, da prouči vrednost avstroogrškega denarja in njegovo relacijo do tuje valute ter način, kako preiti na zdravo valuto. Pripravo študije je prevzel tajnik Narodnega sveta dr. Milko Brezigar in jo tudi uspešno opravil. Dr. Jakob Mohorič pa naj bi proučil možnost za koncentracijo (združitve) slovenskih zadrug vseh smeri, hranilnic in drugih manjših denarnih zavodov zadrúžnega tipa v enotno in močno nacionalno zadrúžno zvezo s centralno zadrúžno banko; ta projekt ni uspel.⁷ Gospodarski odsek naj bi tudi proučil vlogo, ki naj bi jo imelo slovensko gospodarstvo v bodoči novi državi v razmerju do hrvaškega in srbskega gospodarstva.⁸ Delni odgovor na to vprašanje je dal Brezigar: "Tesna spojitev s Hrvatsko-Slavonijo bo podpirala reorganizacijo našega kmetijstva. V prvih letih po vojski nam bo dajala živež in surovine, ki nam primanjkujejo. ... Po tem načelu si bo treba razdeliti notranji in zunanji trg. ... Na Slovenskem je industrija bolj razvita kakor na Hrvatskem. Slednja bo glavni industrijski odjemalec, nam omogoči ustanovitev novih industrijskih strok. Industrializirana dežela pa pospešuje kmetijstvo na stotero načinov." Srbsko tržišče je bilo še povsem nepoznano.

V gospodarskem odseku je dr. Milko Brezigar analiziral gospodarsko stanje doma in poudaril potrebo po konsolidiranju domače valute. Trdil je, da je od njene trdnosti odvisna družbena stabilnost in ugled države. Za ohranitev vrednosti denarnega premoženja je predlagal čimvečje investiranje inflacijskih kron v nepremičnine in druge vredne stvari. Zato je treba kupovati čimveč solidnih vrednostnih papirjev, zemljišč, stanovanjskih zgradb. Izkoristiti je treba tudi najmanjše priložnosti za nakup nepremičnin. Kmetje naj si oskrbijo čimveč orodja, konjev, živine in podobno.⁹ Brezigar je izrazil potrebo po propagiranju investiranja inflacijskih kron v vrednostne papirje, nepremičnine in vsakršno blago in tudi kmetje naj se znebijo kron. Kako naj bi ta akcija potekala v praksi, nimam podatkov, na možne rezultate pa kaže razmeroma majhna količina kronskih bankovcev, ki je bila na slovenskem ozemlju v obtoku ob kolkovanju kronskih bankovcev novembra 1919. Ko so namreč v Narodnem svetu in njegovem gospodarskem odseku oktobra 1918 razpravljali o valutnem in finančnem problemu nove države, so ugotavljali, dr. Milko Brezigar pa izračunal, da je avstroogrška banka do takrat dala v obtok za več kot 25 milijard kronskega denarja in da je na slovenskem ozemlju krožil petindvajseti del teh bankovcev¹⁰ - torej 1 milijarda, leto pozneje pa je na sicer manjšem slovenskem ozemlju bilo evidentiranih bankovcev v vrednosti samo za 586 milijonov kron (kam jih je izginilo skoraj pol milijarde?) čeprav bi se jih moralo nabrati še veliko novih, saj

⁷ Jože Šorn: Narodni svet v Ljubljani in njegov gospodarski odsek. PZDG XXIII, 1983, št. 1-2, str. 55-61.

⁸ Dr. M. Brezigar: Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva, Ljubljana 1918.

⁹ V op. 7 nav. d., str. 55-61.

¹⁰ J. Šorn: Slovensko gospodarstvo med dvema vojnama. Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 686-699.

je bila trgovina z Avstrijo zelo živahna kljub uradnim omejitvam in prepovedim. Ob kolkovanju kronskih bankovcev novembra 1919 je bilo v Sloveniji za 586,6 milijonov kronskih bankovcev, na vsem državnem ozemlju pa 4,9 milijarde kron.¹¹ Na Slovenijo je torej odpadlo samo 12 % vsega denarja - ta del države pa naj bi bil najbogatejši. Kakorkoli že, v času kolkovanja je finančno ministrstvo 11. novembra 1919 odredilo razmerje med krono in dinarjem na 3,5 kron za 1 din, že 31. decembra 1919 pa novo razmerje 4:1, ki je ostalo v veljavi do konca leta 1922, ko je nastopila namesto mešane kronsko-dinarske samo dinarska veljava.

Brezigar je bil izračunal, da je bila v oktobru 1918 avstrijska krona šestkrat šibkejša od predvojne in je vedel, da bo nova valuta srbski dinar, če bo prišlo do združitve. Ni pa vedel, kolikšno je kritje dinarja, in tudi ni mogel vedeti. S podjetniškim duhom je predlagal, kar je predlagal, več ni mogel storiti. Kjer je to uspelo, je bilo učinkovito. Samo tarnanje, ki se je tudi že začelo v Narodnem svetu (kdo da bo pokrtil vlaganja v vojna posojila in avstroogrške državne obveznice; antanta naj bi posredovala glede valut premaganih držav in uredila odplačila vojnih posojil, ki so jih morali najeti tudi avstroogrski Jugoslovani) je bilo odveč, prav tako junačenje v Narodnem veču v Zagrebu, da mora biti menjava 1:1, ali teoretiziranje o kontinuiteti kronske valute, ki bi jo še naprej izdajala avstroogrška narodna banka ob kontroli Narodnega veča. Podjetniške poteze so uspevale, politične ne.

Narodna vlada za Slovenijo je ne glede na državnopravni akt z dne 1. decembra 1918 20. decembra izdelala predlog organizacije oddelka za trgovino in obrt, ki je pripravljala sklepanje meddržavnih trgovinskih pogodb, odločal o uvozu in izvozu, vodil nadziranje državnih industrijskih podjetij, skrbel za socialno varstvo delavcev in delavsko zavarovanje. Upravna komisija Narodne vlade SHS v Ljubljani, ki jo je vodil dr. Gregor Žerjav, mladi politik liberalne smeri, predsednik upravnega sveta Narodne tiskarne, je reševala mednarodno trgovinsko situacijo z Avstrijo, Češkoslovaško, Poljsko in Italijo ter probleme z notranjo jugoslovansko trgovino. Z italijanskimi podjetji je upravna komisija sodelovala od marca 1919 in izvažala oglje, drva in les, uvažala pa tekstil, riž in olje. Iz Poljske je aprila 1919 dobivala naftne derivate za potrebe slovenske industrije, izvozila pa večje količine taninskih ekstraktov. Z Avstrijo je bilo ves čas živahno gospodarsko sodelovanje, ki ga je začela že Narodna vlada novembra 1918 v zvezi s prevozom vojaštva in v zvezi z družbo Južne železnice. Že septembra in oktobra 1918 sta Narodna sveta v Ljubljani in Mariboru pozivala prebivalce, naj preprečujejo odvažanje živil v Avstrijo. Gospodarski odsek Narodnega sveta je prevzemal aprovizacijsko centralo za preskrbo prebivalstva. Ker se je doma preskrba izboljšala, so skušali presežke zamenjati z avstrijskimi industrijskimi proizvodi in večjo količino soli. Z Avstrijo so tudi spretno tihotapili in možno je, da so se tudi na ta način znebili odvečnih količin inflacijskih kron, nekaj pa jih je Prehodni

¹¹ D. Potočnik: Slovensko denarništvo 1919-1938. Spominski zbornik Slovenije, str. 445-446.

gospodarski urad zagotovo uporabil za nakup industrijskih izdelkov in soli v Avstriji.

Jugoslovanska vlada oziroma finančno ministrstvo pa je med tem časom delalo na tem, da je dinar dosegal čim višji kurz na borzi v Zuerichu. Kronam je ob kolkovanju odtegnila 20 % vrednosti¹² in si s tem vzela notranje brezobrestno posojilo. Z intervencijami iz zlatih rezerv je umetno vzdrževala visoko vrednost dinarja. To je počela tudi na račun tistega dela zlatega zaklada, ki ga je dobila po sukcesiji od avstroogrske narodne banke in od prve tranše Blairovega posojila. Po uveljavitvi razmerja 4:1 je sredstev za borzne intervencije v korist dinarja zmanjkalo in dinar je zdrvel v inflacijo.

S podjetniškimi potezami so uspevali slovenski gospodarstveniki, s političnimi pa beograjska vlada v korist takratnega dinarskega področja.

Zavarovanje premoženja slovenskega narodnega gospodarstva in nacionalizacija tujega premoženja po konstituiranju nove države

Tridesetega decembra 1918 je v Ljubljani Narodna vlada SHS izdala naredbo o nadziranju podjetij in zemljišč. Pod državno nadzorstvo je prišlo vsako podjetje, katerega dohodki so se pošiljali v tujino, in vsako podjetje, o katerem je bila utemeljena domneva, da se hoče odtegniti obdavčitvi pri nas. Pod nadzor so lahko prišle tudi stavbe, posestva in zemljišča. Trgovske, industrijske in denarne družbe, ki so imele svoj sedež v tujini, so morale odpreti v Sloveniji svoja predstavništva, če pa so obratovale izključno na tem ozemlju, so morale prenesti svoj sedež na ozemlje vlade SHS v Ljubljani. V podjetjih so bili postavljeni državni nadzorniki, ki so morali skrbeti, da se ne bi gospodarilo v škodo države. Nadzorniki so imeli pravico: zahtevati pojasnila o celotnem gospodarjenju podjetja; pravico do vpogleda v vse spise in knjige podjetja ter blagajniško stanje; v imenu podjetja sprejemati vse poštno pošiljke in dopise; prepovedati, da bi podjetje po svoje razpolagalo s svojo imovino, ali pa bi v posameznih primerih dopisovalo ali dajalo kaka pojasnila v inozemstvo; ukazovati, naj podjetje uveljavlja svoje zahteve pred sodiščem; ukazovati, naj se razpoložljiva denarna sredstva in vrednostni papirji nalagajo pri tistem denarnem zavodu, ki ga je določil nadzornik; preklicati prokuro ali trgovsko pooblastilo. Voditelji in uslužbenci podjetja so se morali pokoravati nadzornikovim odredbam in ukazom. Vsi stroški državnega nadzora so šli na račun podjetja.¹³ Drjavno nadzorstvo je bilo zasnovano zelo na široko in kompetence nadzornikov so bile velike, vendar je bil končni učinek bolj skromen. Drjavni nadzor se je ukinil po izvedeni formalni nacionalizaciji tuje družbe. Te so morale del svojih delnic ali drugih deležev odstopiti domačim denarnim zavodom, izvoliti nov upravni svet z večino domačinov. 55 % kapitala je moralo biti domačega, 75 % vseh delnic deponiranih

¹² Prav tam.

¹³ Uradni list Narodne vlade SHS, II, Ljubljana 4.1. 1919, št. 71.

pri domačem denarnem zavodu in 3 leta pod zaporo, večino upravnega sveta so morali imeti jugoslovanski državljani in podjetje se je štelo za nacionalizirano. Dlje ta nacionalizacija ni šla. Mnoge domače banke in podjetniki so pozneje te delnice zopet prodali nazaj z večjim ali manjšim dobičkom, jugoslovansko večino v upravnem svetu pa so predstavljali fiktivni delničarji.¹⁴

Centralna vlada je leta 1922 razveljavila to naredbo o nadzorstvu, čeprav vsa nacionalizacija dotlej še ni bila izvedena.

Nič učinkovitejša ni bila naredba vlade Kraljevine SHS z dne 30. aprila 1919 o popisu, sekvestru in likvidaciji premoženja državljanov sovražne države, s katero se je veljavnost srbskega zakona o sekvestru iz leta 1915 razširila na vse državno ozemlje. Sekvestri so bili sicer takoj vpisani v trgovinske registre in zemljiške knjige, toda s popisom premoženja je šlo počasi in nobeno podjetje v Sloveniji ni bilo likvidirano. Podjetniki so imeli dovolj časa, da so spremenili svoje "sovražno" državljanstvo v nevtralno ali zavezniško, sprejeli jugoslovanskega, ali pa družbo nacionalizirali.¹⁵ Vse sekvestrske naloge (prisilna uprava) je izvrševal oddelek za trgovino in obrt pri deželni vladi.

Nacionalizacijo tujega premoženja v Sloveniji so izvajale predvsem banke: Ljubljanska kreditna banka, Zadržna gospodarska banka, Trgovska banka, Slavenska banka in Praštediona iz Zagreba.

Ljubljanska kreditna banka se je na primer angažirala pri nacionalizaciji papirniške industrije. Pridobila je večinski paket delnic in 1920 v Ljubljani ustanovila podjetje Združene papirnice Vevče, Goričane in Medvode d.d. Ko je avstrijski Bodencreditanstalt med gospodarsko krizo zašel v finančne težave, so odkupili še preostali del delnic. Kranjska industrijska družba je bila v glavnem tudi last dunajskega Creditanstalta, ki pa jih je po prevratu prodal italijanski skupini delničarjev, ki so imeli v lasti železarno Škedenj pri Trstu, sedaj pa pridobili še gorenjske obrate in železarno v Bistrici v Rožu. Delnice Kranjske industrijske družbe z obrati na Jesenicah je leta 1929 odkupil bančni konzorcij pod vodstvom Avgusta Westna iz Celja, ki je bil jugoslovanski državlján nemške narodnosti. Tekstilni tovarni v Litiji in Preboldu, ki sta bili last Mautnerjevega koncerna na Dunaju, je nacionalizirala Ljubljanska kreditna banka, ki je pridobila 55 % delnic in leta 1922 ustanovila novo delniško družbo Jugoslovanske tekstilne tvornice Mautner, ki so prevzele v obratovanje ti dve tovarni. Trboveljska premogokopna družba je za potrebe nacionalizacije izdala 120.000 novih delnic in jih četrtino dala na voljo jugoslovanski bančni skupini, leta 1924 pa sedež družbe premestila z Dunaja v Ljubljano. Bombažna predilnica in tkalnica v Trziču je sekvester rešila leta 1920 tako, da je Andrej Gassner, ki je bil nosilec avstrijskega kapitala v podjetju, svoje delnice prepisal na svojega sina, ki je imel angleško državljanstvo, ostali deležniki - komanditisti pa so imeli že prej švicarsko državljanstvo. Podjetje

¹⁴ F. Kresal: Tekstilna industrija v Sloveniji, Ljubljana 1976 (dalje Kresal, Tekstilna industrija), str. 54-58.

¹⁵ Prav tam; R. Marn: Nacionalizacija tujega premoženja. Spominski zbornik Slovenije, str. 368.

ni bilo nacionalizirano, ker je nosilec firme Gassner živel v Trziču; jugoslovansko državljanstvo je prevzel šele leta 1930. Rudnik svinca v Mežici so avstrijski lastniki zgolj formalno prepisali na angleško družbo. Rudnik Velenje, ki je bil že prej avstrijska državna last, je sedaj postal jugoslovanska državna last, prav tako Cinkarna v Celju, Smodnišnica v Kamniku, Tobačna tovarna v Ljubljani. Podržavljene železnice, pošta, telegraf in telefon so postale jugoslovanska državna last.¹⁶

Nacionalizacija tujega premoženja bi bila bolj učinkovita, če bi oblast odločneje nastopala. Banke, podjetja in podjetniki so pokazali veliko zanimanja za to akcijo. Tudi podjetniško vzdušje je bilo takoj po prevratu spodbujeno v to smer. V drugi polovici dvajsetih let je ta vnema popustila, slovenske banke in podjetniki so se bolj angažirali pri ustanavljanju novih podjetniških družb v povezavi s tujim kapitalom. Precej destimulativno je vplival tudi zlom Slavenske banke leta 1926, ki se je bila zelo angažirala pri nacionalizacijah in ustanavljanju novih podjetij, po finančnem zlomu in likvidaciji pa je potegnila za seboj tudi več svojih podjetij. Za obdobje nacionalizacij je bilo značilno privzemanje pridevnikov "jugoslovanski", "slovenski" ali "domači" v naslov firme, na primer: Jugoslovanske tekstilne tvornice Mautner, Jugočeška, Jugobruna, Jugoslovanska industrija boja (Domžale), Slovensko gradbeno podjetje Slograd, Domača tvornica rublja (DTR).

Državni nadzor in sekvester, ki bi se končal s formalno izvedeno nacionalizacijo, v slovenskih gospodarskih krogih ni bil zamišljen samo kot kratkoročni ukrep v razmerah prevratnega razdobja z močnimi vplivi mednarodne in notranje politike ali špekulativnega kapitala, pač pa kot dolgoročni interes slovenskega narodnega gospodarstva. Večinski del lastništva naj bi iz tujih rok prišel v roke domačih podjetnikov, bank in družb, ki imajo dovolj kapitala, sposobnosti in zmožnosti, da bi gospodarili z njim, "da se bo dobiček porabljal v oploditev naše domovine ter da bodo Slovenci zaposleni ne le kot težaki, ampak tudi kot voditelji" (Brezigar).¹⁷ To je bil dolgoročni proces, ki se ni mogel končati samo s formalno nacionalizacijo do leta 1922, ko je centralna vlada razveljavila odredbo o državnem nadzoru. Mnoga podjetja in banke so prehajale v domače roke tudi pozneje (KID na primer 1929, Kreditni zavod za trgovino in industrijo 1930), mnogi slovenski ali bolje rečeno domači podjetniki so svoje tovarne postavljali konec dvajsetih ali v tridesetih letih, ko so prej zbrali potreben kapital kot poslovodje ali direktorji v drugih industrijskih podjetjih ali v trgovini (na primer Franjo Sirc ali Josip Hutter).

Vloga in mesto podjetnikov v Sloveniji 1918 - 1941

Gospodarstveniki, podjetniki, direktorji in ekonomisti so imeli pomembno mesto v Sloveniji med dvema vojnama. Za Narodni svet v Ljubljani smo že ugotovili, da so v njem prevladovali gospodarstveniki in ti so na svojem področju

¹⁶ J. Šorn: Slovensko gospodarstvo med dvema vojnama. Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1979, str. 686-699; Kresal, Tekstilna industrija, str. 56-58.

¹⁷ V op. 8 nav. d., str. 14.

dobro opravili svoje delo. Prva Narodna vlada za Slovenijo je štela 13 ljudi in samo za 3 bi lahko rekli, da niso bili iz vrst podjetnikov; ti so bili zadolženi za uk in bogočastje, za pravosodje in za narodno obrambo, vse druge oddelke vlade so zasedali gospodarstveniki. Predsednik vlade Josip vitez Pogačnik je bil veleposestnik, upravni svetnik Kreditnega zavoda, Trboveljske premogokopne družbe, pivovarne Union in pozneje še Jugočeške. Advokat dr. Janko Brejc je bil upravni svetnik Tovarne verig Lesce, Ljubljanskih opekarn in član direktorija Saturnusa. Anton Kristan je bil direktor Zadružne banke, predsednik Zveze gospodarskih zadrug in Zveze gradbenih zadrug, pozneje še borzni svetnik, član uprave Ljubljanskega velesejma in več drugih gospodarskih družb. Advokat dr. Vekoslav Kukovec je bil član predsedstva Ljubljanske kreditne banke, dr. Pavel Pestotnik upravni svetnik Delniške tiskarne in Ljudske tiskarne, predsednik upravnega sveta Zadružne hranilnice. Veleindustrialec ing. Vladimir Remec je bil upravni svetnik Pollakove usnjarne, svetnik Inženirske zbornice, pozneje še član vodstva Zveze industrijcev in borzni svetnik. Zdravnik dr. Antón Breclj je bil upravni svetnik Zadružne gospodarske banke in Zavarovalnega zavoda.¹⁸

Na pobudo podpredsednika poznejše Deželne vlade za Slovenijo dr. Gregorja Žerjava, predsednika Narodne tiskarne, je bil ustanovljen že omenjeni Prehodni gospodarski urad, ki je skrbel za aprovizacijo, deloval pa je tudi kot devizna centrala in kot podružnica centralne uprave za trgovski promet s tujino. Ta urad je izvajal vse prehodno gospodarstvo Slovenije v letih 1919-1920. Konec leta 1920 je Zbornica za trgovino, obrt in industrijo sklenila, naj se organizira Ljubljanski velesejem, "da pokažemo Srbom in Hrvatom, kaj imamo in kaj znamo, da si zasiguramo tamošnji trg" (dr. Rudolf Marn, načelnik oddelka za trgovino, obrt in industrijo pri banski upravi).¹⁹ Ta prehodni gospodarski urad je s svojo upravo postal Urad Ljubljanskega velesejma.²⁰ V upravi Ljubljanskega velesejma so se zbrali najeminentnejši slovenski podjetniki in gospodarstveniki.

Predsednik Ljubljanskega velesejma je bil Fran Bonač, upravni svetnik Ljubljanske kreditne banke in trgovske družbe Merkur, predsednik Združenih papirnic Vevče, Goričane in Medvode. Velesejem je bil organiziran kot zadruga, ki so jo vodili poslovneži. Predsednik zadruga je bil Avgust Praprotnik, predsednik Centrale industrijskih korporacij Beograd in Zveze industrijcev, tudi predsednik prvega avtokluba v Ljubljani, bil je upravni svetnik KID do leta 1930, potem pa njen podpredsednik, predsednik Rudnika Liboje in Rudarske združbe Bohemija v Celju, podpredsednik kemijske tovarne Hrastnik, predsednik Premogokopne družbe v Ljubljani, Rudarske združbe v Litiji, Slovenske gradbene industrije Slograd v Ljubljani, upravni svetnik Jugoslovanske d.d. za ceste in nizke gradnje

¹⁸ Compass, Finanzielles Jahrbuch. Personenverzeichnis. Wien 1928 (dalje Compass).

¹⁹ R. Marn: Rojstvo Ljubljanskega velesejma. Ob desetletnici Ljubljanskega velesejma, Ljubljana 1930, str. 21.

²⁰ Prav tam, str. 20-21.

v Zagrebu, Rudnika železa in topilnice Topusko, pivovarne Union in predsednik Cinkarne in kemične tovarne v Celju.²¹

Prvi podpredsednik velesejma je bil lastnik tovarne pletenin Dragotin Hribar,²² ki je bil tudi predsednik Zveze industrijcev Slovenije, predsednik industrijskega oddelka Zbornice TOI, poznejši častni predsednik in ustanovitelj Ljubljanske borze in nadzorni svetnik Narodne banke v Beogradu; bil je tudi predsednik Hipotekarne banke Jugoslovanske hranilnice v Ljubljani, podpredsednik Dolenjskih železnic, član predsedstva Lesne industrije v Sisku, upravni svetnik Železniške družbe Donava-Sava-Adrija na Dunaju in lokalnih železnic Kranj-Tržič in Ljubljana-Vrhnika. Drugi podpredsednik velesejma je bil Ivan Ogrin, gradbeni podjetnik v Ljubljani in podpredsednik ljubljanske trgovinske zbornice in zbornice TOI; bil je tudi upravni svetnik Opekarne Emona in lokalne železnice Kranj-Tržič.²³

Načelstvo velesejma²⁴ so predstavljali: Dr. Milan Dular (ki je bil tudi direktor velesejma); Ivan Šubič (ravnatelj Tehnične srednje šole v Ljubljani); ing. Milan Šuklje (generalni sekretar Zveze industrijcev, predsednik Inženirske zbornice in upravni svetnik Gradbene družbe v Ljubljani, Prometnega urada za premog, Prve jugoslovanske industrije Kovina v Mariboru in Dolenjskih železnic); dr. Fran Windischer (generalni sekretar Zbornice TOI, predsednik Narodne galerije, borzni svetnik, predsednik trgovskega združenja Merkur, podpredsednik Centrale industrijskih korporacij Jugoslavije in upravni svetnik Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo, KID, pivovarne Union, predsednik Tovarne dušika Ruše in član predsedstva zagrebških družb Prva jugoslovanska kemična industrija Zorka in Julius Meinl); dr. Ciril Pavlin (direktor in generalni sekretar Združenih papirnic Vevče, Goričane in Medvode in upravni svetnik Elektra); dr. Fran Pavlin (direktor Ljubljanske kreditne banke in upravni svetnik jugoslovanskih tekstilnih tvornic Mautner in Motvoz in platno Grosuplje); dr. Viktor Murnik (upravni svetnik Tovarne strojil, lesne in kemične industrije Polzela in Lesne industrije Arbor v Ljubljani); Viktor Meden (podpredsednik Ljubljanske kreditne banke in upravni svetnik Zavarovalne banke Slavija); dr. Ivan Mohorič (generalni sekretar Zbornice TOI, nekaj časa minister za trgovino in industrijo in upravni svetnik Jugoslovanskih tekstilnih tvornic Mautner, tekstilne tovarne v Dugi Resi in Premogokopne prometne družbe); advokat dr. Jakob Mohorič (ta je bil predsednik Zadružne gospodarske banke, član predsedstva Zadružne zveze in upravni svetnik Vzajemne zavarovalnice, Tovarne zaves Stora v Ljubljani, Tovarne klobukov Šešir v Škofji Loki in Šumske industrije Inac v Sarajevu.²⁵

Ljubljanski velesejem je bil osrednja ustanova za gospodarsko promocijo Slovenije v Jugoslaviji in v svetu. Prirejal je redne letne in občasne vzorčne razstave

²¹ Compass 1928, 1930, 1939.

²² F. Bonač: Jubilej dela, organizacije in poguma. Ob desetletnici Ljubljanskega velesejma, str. 5-6.

²³ Compass 1928, 1930, 1939.

²⁴ Ob desetletnici Ljubljanskega velesejma, str. 8-47.

²⁵ Compass 1928, 1930, 1939.

in prodajne razstave. Ljubljanskega velesejma so se udeleževala tudi tuja podjetja iz 16 evropskih držav, iz Brazilije in ZDA. Velesejem je posloval na podjetniški osnovi.²⁶

V podjetniške strukture so se vključevali tudi predstavniki državnih oblasti in mesta.²⁷ Ing. Dušan Sernec, ban Dravske banovine, je bil tudi upravni svetnik Privilegirane agrarne banke, Mariborske industrije svile in predsednik Deželne posojilnice ljubljanske okolice; advokat dr. Dinko Puc, ljubljanski župan in poslanec, je bil tudi upravni svetnik KID in Slovenske gradbene industrije Slograd; direktor ljubljanskega magistrata dr. Milutin Zarnik je bil tudi upravni svetnik podjetja Julius Meinl v Zagrebu.²⁸

V slovenskem podjetništvu so pomembno vlogo imeli tudi dr. Otmar Pirkmajer (pomočnik bana), Rudolf Marn (načelnik trgovskega oddelka banske uprave), ing. Matko Prelovšek (gradbeni direktor mestne občine ljubljanske), dr. Joža Bohinjec²⁹ (dolgoletni ravnatelj Okrožnega urada za zavarovanje delavcev (OUZD) in vrsta drugih ravnateljev pokojninskega zavoda, Humanitarnega fonda železničarjev in bratovskih skladnic, ki so z velikimi finančnimi sredstvi svojih fondov spodbujali slovensko podjetništvo s krediti, nakupi vrednostnih papirjev in s svojo gradbeno dejavnostjo. Ko je bil leta 1928 minister za socialno politiko dr. Andrej Gosar in je zamrznjene fonde javnih borz dela usmeril v kreditiranje stanovanjskih hiš, je to spodbudilo veliko gradbeno dejavnost.³⁰ Tudi javna dela v letih gospodarske krize in melioracijska dela, ki so se financirala iz državnih, banovinskih in občinskih fondov, so se izvajala na podjetniški način.³¹

Za uspešno poslovanje slovenskega gospodarstva je bila potrebna tudi samostojna borza, ki je imela takrat osrednje mesto v slovenskem gospodarstvu na področju organiziranja in usmerjanja zunanje in notranje trgovine, oblikovanja gospodarskih normativov, pravil gospodarskega poslovanja in gospodarskega razsodništva. Ožje vodstvo Ljubljanske borze so sestavljali tovarnar Dragotin Hribar, veletrgovca Ivan Jelačin in Andrej Šarabon, bančni direktor dr. Ivan Slokar in direktor TPD Rihard Skubec.³² Dragotin Hribar je bil že omenjen. Ljubljanski veletrgovec Ivan Jelačin mlajši je bil še upravni svetnik Ljubljanske kreditne banke, Trgovsko-industrijske družbe Merkur in Ljubljanske opekarne. Dr. Ivan Slokar je bil direktor Zadržne gospodarske banke, predsednik Saturnusa in Tovarne klobukov Šešir ter upravni svetnik Tovarne dušika Ruše, Splošne gradbene družbe Maribor, Tovarne mila in sveč Ljubljana, Tekstilane Kočevje,

²⁶ Oris nekaterih važnejših kulturnih in gospodarskih ustanov in podjetij. Spominski zbornik Slovenije, str. 618-619.

²⁷ Ob desetletnici Ljubljanskega velesejma, str. 8-47.

²⁸ Compass 1928, 1930, 1939.

²⁹ Ob desetletnici Ljubljanskega velesejma, str. 8-47.

³⁰ F. Kresal: Stanovanjska zaščita in gradnja stanovanj v važnejših delavskih središčih. Kronika XVIII, 1970, št. 2, str. 105-112.

³¹ F. Kresal: Nekateri načini reševanja delavskih socialnih vprašanj. PZDG XIII, 1973, št. 1-2, str. 3-52.

³² Letna poročila Ljubljanske borze za blago in vrednote od 1927 do 1944.

Store Ljubljana, Tovarne verig Lesce in Šumske industrije Inac Fojnica; Andrej Šarabon je bil veletrgovec in predsednik Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo, Kmetijske posojilnice ljubljanske okolice in Trgovsko-industrijske družbe Merkur ter upravni svetnik Strojnih tovarn in livarn, Gradbene družbe v Ljubljani, pivovarne Union in Jadransko-Podunavske banke Beograd. Rihard Skubec je bil direktor Trgovinske zbornice, direktor in upravni svetnik TPD in upravni svetnik Tekstilane in Dolenjskih železnic.

Najvišji organ Ljubljanske borze je bil borzni svet. Borzni svetniki so bili iz vrst Ljubljanske kreditne banke (veletrgovec Jelačin, industrialec Viktor Meden, Joško Javornik, ki je bil podpredsednik banke, in Rihard Schwinger, direktor banke in upravni svetnik Tovarne dušika Ruše in Jugoslovanskih tekstilnih tvornic Mautner), iz vrst Zadružne gospodarske banke (Ivan Slokar in dr. Josip Basaj, podpredsednika banke, Janko Juvan in Karol Čeč, ki je bil tudi direktor Saturnusa, upravni svetnik Kristala Maribor in podpredsednik Kranjske hranilnice), iz vrst Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo (predsednik banke Andrej Šarabon, direktor banke Avgust Tosti, ki je bil še član direktorija Trgovske in obrtne banke Novi Sad, AEG-Unionelektro Zagreb in Julius Meinel Zagreb, podpredsednik Tovarne dušika Ruše in upravni svetnik Agrarne in industrijske banke Beograd, Železarn grofa Thurnskega Ravne, pivovarne Union in Združenih pivovarn Laško, in upravni svetnik banke Fran Windischer), iz vrst Zavarovalne banke Slavija (upravni svetnik Viktor Meden, podpredsednik Ljubljanske kreditne banke) ter iz vrst Zadružne banke (njen direktor Anton Kristan). Borzni svetniki so bili tudi predstavniki najpomembnejših industrijskih podjetij in zbornic.³³

Ljubljanska borza je bila ustanovljena 16. avgusta 1924. Njeni ustanovitvi je zelo nasprotovala predvsem zagrebška borza. Zato je prišlo do ustanovitve razmeroma pozno in v začetku je lahko poslovala le kot blagovna borza, šele leta 1927 je postala popolna in je lahko trgovala tudi z vrednostnimi papirji, valutami in devizami. Bila je tretja največja v Jugoslaviji.³⁴ Ob ustanovitvi je štela 43 članov, leta 1940 pa 195; to so bila vsa pomembnejša slovenska gospodarska podjetja; nekatera so z leti prenehala obstajati, druga so se včlanila na novo. V 15 letih delovanja je tako bilo včlanjenih v Ljubljanski borzi vsega 351 podjetij. Leta 1941 je borza obsegala samo teritorij Ljubljanske pokrajine, 24. aprila 1945 pa je bil njen zadnji 20. redni občni zbor.³⁵ Organi Ljubljanske borze so bili: borzni svet (16 članov), upravni odbor (7 članov), finančni odbor (5 članov) in 2 razsodnika; borzni komisarji so bili: delegat ministrstva financ in njegov namestnik ter inšpektor ministrstva financ. Borzo sta vodila dva tajnika. Zelo pomembno je bilo tudi borzno razsodišče. Borznih razsodnikov iz vrst članov borze je bilo 40 do 60, 12 pa je bilo razsodnikov, ki niso bili člani borze. Borzno razsodišče je razsojalo v sporih, ki so izhajali (ali bi lahko izhajali) iz borznih

³³ Compass 1928, 1930, 1939.

³⁴ Letno poročilo Ljubljanske borze za blago in vrednote za leto 1927.

³⁵ Ljubljanska borza za blago in vrednote, letno poročilo 1944.

poslov. Razsodišče je bilo je prostovoljno in brezplačno, poslovalo je hitro in uživalo velik ugled. Ker so bili člani borze vsi pomembnejši gospodarski subjekti, je bilo borzno razsodišče pomemben dejavnik za urejenost in varnost poslovanja v slovenskem gospodarstvu.³⁶

Personalna podjetniška baza

V organih Ljubljanskega velesejma in borze so bili najpomembnejši predstavniki gospodarskega življenja Slovenije, člani pa vsi gospodarski subjekti. Če vse skupaj seštejemo, dobimo nekaj čez 300 oseb, ki so v Sloveniji predstavljali podjetniško osnovo, če pa k temu prištejemo še tiste, ki so med obema vojnoma kakorkoli prenehali obstajati kot gospodarski subjekti, so pa to prej bili, se to število poveča na okrog 450; večje podjetniške baze Slovenija v obdobju razvitega kapitalizma ni premogla. Ožje vodstvo podjetij, gospodarskih združenj, zbornic in gospodarskih organov oblasti je bilo personalno jedro slovenskega podjetništva, ki je štelo okrog 50 članov. Ti vodilni slovenski podjetniki, ki smo jih večji del omenili, so bili angažirani v več podjetjih hkrati, najpogosteje v 5 do 10 podjetjih, tudi v največjih. Če vzamemo, da so bili ti angažirani vsak v petih podjetjih in tem prištejemo še onih 300, ki smo jih prej omenili, dobimo seštevek 550 in približno toliko je bilo v statistiki industrije tudi registriranih podjetij. Po statistiki iz leta 1938 jih je bilo 577.

Za Slovenijo je bil značilen podjetnik, ki je vodil svoje osebno podjetje, ali pa družbo z omejenim jamstvom, ki je v podjetje investiral do 5 milijonov din kapitala (to bi danes približno ustrezalo vrednosti okrog 100 milijonov SIT) in zaposloval do 200 delavcev. Takih podjetij je bilo 70 %, 20 % je bilo manjših, 10 % pa večjih, samo 3 industrijska podjetja pa so imela več kot 100 milijonov din osnovnega kapitala in samo v 7 tovarnah je bilo zaposlenih po več kot 1000 delavcev. Delniških družb je bilo 56 (10 %) in so imele v povprečju po tri tovarne. Komanditne družbe so bile samo 3 in so imele 6 tovarn. Bilo je 7 zadružnih, državnih in banovinskih in 9 občinskih podjetij. Domačih podjetij je bilo 86 %. Od tujih firm so prevladovale večje in te so imele 34 % vsega kapitala; vložen je bil v največjih industrijskih podjetjih.³⁷

Po statistiki industrije, ki je bila narejena leta 1938 in objavljena 1941, je bilo v Sloveniji, ki je obsegala takrat za eno petino manjše ozemlje od sedanjega, 577 podjetij z 856 tovarniškimi obrati. Takratna Slovenija je dajala 28 % vrednosti jugoslovanske industrijske proizvodnje, čeprav je bilo vanjo vloženega samo 18 % kapitala; slovenska industrija je imela 21 % delovnih mest, pri tem pa samo 10 % jugoslovanskega prebivalstva. Še večji je bil njen delež v vrednosti proizvodnje najpomembnejših panog. Slovenija je predstavljala 51 % vrednosti vse jugoslovanske metalurške in kovinske industrije, 37 % tekstilne in usnjarske, 38 % papirniške, 26 % kemijske in steklarske industrije, 25 % lesne, in priizvedla

³⁶ F. Kresal: Ljubljanska borza. Enciklopedija Slovenije, 6. zv., Ljubljana 1992.

³⁷ Statistika industrije Kraljevine Jugoslavije, Beograd 1941.

je 21 % vse električne energije v državi. Skupna vrednost slovenske industrijske proizvodnje je znašala 4,2 milijardi dinarjev, kar je predstavljalo takrat približno eno tretjino vrednosti državnega proračuna.

V slovenski industriji so bile najpomembnejše panoge tekstilna, metalurška in kovinska. Po vložnem kapitalu in številu delovnih mest je bila na prvem mestu tekstilna industrija.

Polovica tovarniških obratov je bilo na novo zgrajenih v letih po prvi svetovni vojni, največ do leta 1925. Stare obrate so povečevali in modernizirali tako, da je bila v njih investirana več kot polovica kapitala. Vsi večji tovarniški obrati so imeli videz evropskih tovarn z lastno energetsko in prometno infrastrukturo (tovarniški dimnik, industrijski železniški tir). Industrijski razvoj Slovenije je bil po prvi svetovni vojni mnogo hitrejši kot pred njo. V 20 letih je bilo narejeno toliko kot prej v 50 letih.

Tabela 1: Moč slovenske industrije leta 1938 po času nastanka

čas nastanka	štev. tovarn	kapital milj. din	štev. delav.	stroj. KM
do 1858	59	131,852	3.288	5.844
1859 - 1868	20	69,552	849	1.295
1869 - 1878	52	325,740	6.528	31.817
1879 - 1888	64	333,551	6.746	13.886
1889 - 1898	48	162,089	5.005	12.789
1899 - 1908	124	195,077	6.688	8.100
1909 - 1918*	86	180,646	3.451	16.477
1919 - 1928	264	660,793	24.301	74.830
1929 - 1938	139	137,037	7.415	6.945
skupaj	856	2.196,337	64.271	171.983
do 1918	453	1.398,507	32.615	90.477
1918 - 1938	403	797,830	31.716	81.675

* V desetletju do konca prve svetovne vojne niso nastajala pomembnejša industrijska podjetja, čeprav je njihovo število precejšnje; razmeroma visok vloženi kapital in velika pogonska moč strojne opreme gre na račun hidroelektrarn Fala in Završnica, ki sta bili zgrajeni v tem obdobju.

S temi podatki smo skušali prikazati življenjsko moč slovenskega podjetništva, ki se je pokazala, ko so bili podani pogoji za njegov razvoj. Pogoje za razvoj industrije so ustvarjali tudi podjetniki sami. S pomočjo državnih organov, stanovskih združenj, velesejma in borze so organizirali tržišče, spodbujali ustvarjalno podjetniško vzdušje, sodelovali pri oblikovanju take pravne ureditve, ki je omogočala zaščito slovenskega narodnega gospodarstva, akumulacijo kapitala, njegovo nacionalizacijo v začetku in možnost angažiranja tujega kapitala ob ustanavljanju novih podjetij in razvoju starih, kar smo omenili že ob začetku razprave.

Podjetništvo na Slovenskem je kazalo tudi potrebno razumevanje za urejen odnos med delom in kapitalom. Že slovenska Narodna vlada je uvedla 8-urni delavnik v industriji, z uredbami uredila ustrezno delavsko zaščito in delavsko zavarovanje še preden je izšla jugoslovanska delavska zakonodaja leta 1922. Podjetništvo je potem izgrajevalo avtonomen sistem podjetniških kolektivnih pogodb, v katerih so določali mezde, mezdni sistem in druge delovne pogoje.

Podjetniki so sodelovali pri razvoju in pospeševanju slovenskega strokovnega šolstva, ki je bilo uspešno. V začetku industrializacije smo ugotavljali, da je potekala ob pomoči tujih strokovnjakov, v tridesetih letih so jih že uspešno zamenjevali domači. Tudi ugled strokovnemu šolstvu so dajali. Ravnatelj Tehnične srednje šole Ivan Šubic in univerzitetni profesor dr. Leon Boehm sta imela pomembno mesto v spodbujanju razvoja slovenskega gospodarstva in v vodstvu Ljubljanskega velesejma sta sedela skupaj z Bonačem, Pavlinom in Windischerjem.

Značilni primeri podjetniških uspehov in neuspehov

Podjetniške pobude in ambicije so različno uspevale. Nekatere so se uresničevale, druge ne. Večina podjetnikov je uspela, vendar ne vsi. Že pri nacionalizacijah tujih družb so bile razlike. Nekatere so lepo uspeli, pri drugih je šlo vse narobe ali s težavami. Spomladi 1919 so nameravali ustanoviti delniško družbo za izvedbo nacionalizacije premoženja tujcev, a je niso, ker je prevladala ugotovitev, da to zmorejo že obstoječe banke.

Slovensko politično vodstvo si je začelo takoj po vojni prizadevati, da bi v Sloveniji zgradili močno tekstilno industrijo, s sodelovanjem jugoslovanskega in češkega kapitala ob močnejši državni podpori. Za tak načrt so bili zelo zainteresirani tudi češkoslovaški gospodarstveniki, katerim je Ivan Hribar že leta 1919 v pogovorih naročil projekt o razvoju tekstilne industrije v Sloveniji. Že 14. februarja 1920 je ekspert pri češkoslovaški vladi František Martineko predložil Deželni vladi načrt in kalkulacije za zgraditev velike tekstilne tovarne za izdelovanje vojaškega sukna, lodna in odej v Medvodah. Za zgraditev in obratovanje tovarne je predlagal 70 milijonov kron kapitala. Čisti dobiček bi znašal 60 milijonov kron letno. Predsedništvo deželne vlade je ta predlog podprlo in ga takoj poslalo ministrstvu za trgovino in industrijo v Beograd s predlogom, naj pri ustanovitvi sodelujejo tudi srbski podjetniki, država pa bi morala dati podjetju večje ugodnosti: oprostitev zemljiškega in obrtnega davka za 15 do 20 let, zagotovitev potrebnega zemljišča po ugodni ceni, uporabo vodnih sil brez odškodnine in poceni dobavo elektrike, carine prost uvoz strojev in surovin, popust na železnici, carinsko zaščito, predvsem pa zagotovitev dobav vojski, pošti in železnici. Centralna vlada naj bi te ugodnosti zagotovila s posebno naredbo z veljavnostjo zakona.³⁸ Iz vsega tega ni bilo nič. Tekstilna industrija je iz Češke sicer prišla, a na podjetniški način in ob sodelovanju slovenskega podjetništva. Zopet

³⁸ Kresal, Tekstilna industrija, str. 95-96.

se je pokazalo, da slovenski politiki na političnem področju niso bili uspešni, podjetniki pa so na gospodarskem bili.

Ljubljanski veletrgovec Andrej Šarabon je bil predlagatelj Trgovsko-industrijske delniške družbe Merkur, ki bi izvajala vsestransko gospodarsko dejavnost od javnih skladišč, špedicije, nakupa brodovja, ustanavljanja industrijskih podjetij, pospeševanja in podpiranja izumiteljstva, poslovnega in finančnega posredovanja in finansiranja podjetij do založništva ter tiskarne. Leta 1921 je bila ustanovljena tiskarna Merkur (sedanja Tomšičeva tiskarna), solidna tiskarna, a vendarle samo tiskarna.³⁹

Podjetje Inteks v Kranju je bilo poljskega izvora, pri katerem je sodelovala Slavenska banka s 50-odstotnim deležem, ki ga je zastopal Franjo Sirc. Po zlomu Slavenske banke so ta delež prevzeli Franc Luzner, Adolf Prah in nazadnje Franc Indihar, a vsi izstopili. Vsi ti kranjski podjetniki, ki so pozneje ustanovili svoja podjetja, so bili pri Inteksu neuspešni. Podjetje bi se rado preoblikovalo v delniško družbo z bistveno večjim kapitalom in 80 % tega bi zagotovila Zadružna gospodarska banka, tudi koncesijo za ustanovitev so že imeli, a ker jim v treh letih ni uspelo sestaviti likvidne bilance, je koncesija ugasnila in z delniško družbo ni bilo nič.⁴⁰

Anton Šinkovec je leta 1921 ustanovil podjetje v Grosupljem, ga čez dve leti oblikoval v delniško družbo pod vodstvom Trgovske banke in zvišal osnovno glavnico. Podjetje je slabo poslovalo in zašlo v finančne težave. Skupaj s Trgovsko banko je prišlo v okvir Ljubljanske kreditne banke, ki je reducirala glavnico na eno desetino prejšnje vrednosti in sklenila likvidacijo podjetja. Pozneje so ugotovili, da je preusmerjeno obratovanje pod drugim vodstvom cenejše od stroškov likvidacije; kot podjetje Motvoz in platno d.d. je podjetje v Grosupljem ponovno zaživelo in zvišalo glavnico na 5 milijonov din. Odslovljeni Anton Šinkovec pa je osnoval drugo podjetje.⁴¹

Peter Kozina, slovenski podjetnik in tovarnar iz Ribnice na Dolenjskem, je v Tržiču zgradil tovarno čevljev Peko in petdeset prodajaln po vsej državi. Sin revnega kmeta se je izučil za trgovca, bil trgovski potnik in z družabnikom ustanovil trgovsko podjetje za izvoz izdelkov domače obrti in čevljev. Nato je to opustil in v sodelovanju z Zadružno gospodarsko banko ustanovil v Tržiču novo podjetje Peter Kozina & Co. ter organiziral proizvodnjo čevljev pri tržiških čevljarjih. Po petih letih je sezidal tovarno, ob koncu prve svetovne vojne izplačal družabnika, se zadolžil in prišel v težave v obdobju deflacijske krize, ki so ga stale samostojnosti. Vzeti je moral družabnika s svežim kapitalom in osebno podjetje preoblikovati v družbo z omejenim jamstvom, ki je solidno poslovala ves čas. Imel je razumevanje za svoje delavce in dosegel ustvarjalen odnos med

³⁹ F. Kresal: Tiskarna Merkur. Rokopis, pri avtorju.

⁴⁰ Kresal, Tekstilna industrija, str. 119-120.

⁴¹ Prav tam, str. 124-125.

delom in kapitalom. Zgradil je veliko stanovanjsko stavbo, v tovarni pa ustrezne obrate za ugodne delovne in življenske razmere zaposlenih. Iz nič je postal velik podjetnik.⁴²

Josip Hutter, trgovec iz Maribora, kočevski Nемеc in jugoslovanski državljаn, je v sodelovanju z avstrijsko firmo Wenzel Hoffelner iz Linza ustanovil tekstilno podjetje v Mariboru. Osnovni kapital je leta 1926 znašal 3 milijone dinarjev in se je do 1939 zvišal na 52 milijonov, 52 % kapitala sta imela Josip Hutter in Betka Hutter, rojena Hribar, 48 % pa avstrijski partner, ki ga je v Mariboru zastopal Richard Poche. Začel je s 360 delavci, 1939 jih je zaposloval 1600. Tudi Hutter je imel velik posluh za dobro razmerje med delom in kapitalom. Delavcem je nudil optimalne delovne razmere, plačeval najvišje mezde, omogočil stanovanja in urejene zelenjavne vrtove. Začel je z razmeroma visokim kapitalom - v Mariboru je imel že prej veliko trgovino - in hitro napredoval.⁴³

Omenimo še Avgusta Westna kot primer največjega poslovneža in podjetnika iz Celja; ne toliko zaradi njegove velike tovarne emajlirane posode (po 500 vagonov letno jo je prodal doma in v tujini) s 1200 do 1600 zaposlenimi, ki se je leta 1924 preoblikovala v delniško družbo, kot zaradi njegovega vodstva bančnega konzorcija za sanacijo in prevzem Kreditnega zavoda in Kranjske industrijske družbe v letih svetovne gospodarske krize.⁴⁴

Ne Hutter ne Westen nista bila slovenske narodnosti, nista pa bila tujca. Kapital smo v tej razpravi delili na tuji-inozemski in domači, po načelu, kot ga je postavil Milko Brezigar v programskem delu Osnutka slovenskega narodnega gospodarstva, "da podjetja ne smejo biti eksponent tujega kapitala, ampak morajo delovati edinole nam v korist".

Tudi iz revščine slovenskega delavstva so se s podjetniško ustvarjalnostjo razvijale delavske konzumne zadrugе z Zadružno banko na čelu, ki jo je vodil Anton Kristan. Vodil je tudi stanovanjsko zadrugo Stan in dom, bil borzni svetnik in upravni svetnik mnogih delniških družb in pri tem ga ni nič motila njegova socialistična politična usmeritev in tudi drugih podjetnikov to ni motilo.⁴⁵

Primerov podjetništva na Slovenskem in razvoja slovenskih podjetnikov bi lahko našteali še veliko, a bodi dovolj.

Kadar smo v tej razpravi uporabljali izraz predsednik ali podpredsednik, je to pomenilo predsednik ali podpredsednik upravnega sveta delniške družbe ali druge oblike družbe. Upravni svetnik pa pomeni član upravnega sveta delniške družbe.

Kakšno je bilo razmerje med podjetniki, ki so predstavljali lastništvo družbe in direktorji, ki so jo vodili, naj ponazori anekdota, ki sem jo slišal od dr. Jožeta Šorna, in jo je povedal Ciril Pavlin, direktor Združenih papirnic. Ko se je ta

⁴² F. Kresal: Peter Kozina. Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Ljubljana 1991, str. 350.

⁴³ Kresal, Tekstilna industrija, str. 109-110.

⁴⁴ F. Kresal: Avstrijski kapital v industriji stare Jugoslavije. PNZ XXVII, 1987, št. 1-2, str. 33-38.

⁴⁵ F. Kresal: Delavsko združništvo. PZDG X, 1970, št. 1-2, str. 67-79.

pogovarjal s Franom Bonačem, predsednikom upravnega sveta delniške družbe, in se mu pohvalil, kako je v času svetovne gospodarske krize pametno predlagal odkup še preostalega paketa delnic od dunajskega Creditanstalta in kako dobre predloge za modernizacijo tovarne da je predlagal v potrditev upravnemu svetu, mu je Bonač odgovoril: "Gospod direktor, zapomnite si, da boste za vsako neuspelo poslovanje odgovorni vi osebno, vsi uspehi podjetja pa so zasluga nas, upravnih svetnikov."

France Kresal

SLOVENIAN ENTERPRISE IN INDUSTRY

S u m m a r y

This paper considers enterprise from the viewpoints of the Slovenian national economy and state authorities, professionals and individual Slovenian entrepreneurs, in the framework of the first Yugoslav state. The economic policy of the time was aimed at achieving the maximum possible autonomy for the Slovenian economy and its industrialisation, based on an appropriate financial, energy and transport infrastructure. When Slovenia joined the newly formed Yugoslav State Slovenian economists were well aware that economic underdevelopment and agrarian overpopulation could only be overcome by an intensified industrialisation which had been handicapped before World War I.

Economic measures were both short and long term. The purpose of the short term measures was to ensure supplies for the population and to protect national property and money in the transitional period at the end and after the war. These covered state supervision of foreign companies, sequestration and nationalisation of foreign held property and the stamping of crown banknotes to protect the home currency. The long-term economic measures, however, were based on the establishment and development of business banking, credit cooperative banks, saving banks and other financial institutions, especially the funds of Employees Social Protection Office self-management organisations, pension scheme institutes and insurance companies.

In order to promote the general Slovenian economy, market economy and export, the Great Fair (Velesjem) and the Stock Exchange for goods and valuables were established in Ljubljana, in 1921 and 1923 respectively. Mutual national economic interests were expressed through Chamber of Trade, Kraftmannship and Industry and in the framework of individual chambers (industrial, commercial, trade, workers', farmers', medical, engineers' and other) as well as those of voluntary associations of industrialists, building entrepreneurs, commercial groups and similar.

Businessmen, entrepreneurs, managers and economists occupied a special place in Slovenia between the two World Wars. They were solidly represented on the National Council and in the first National Government for Slovenia in 1918 and performed their tasks well in the economy. The most influential representatives of the economy counted just over 450 persons and they formed the basis for enterprise between the two wars. This was the largest basis that Slovenia could afford during the time of developed capitalism. Some 50 heads of economic associations, chambers and governmental agencies formed the nucleus of Slovenian enterprise. They were engaged in five to ten companies at a time, even in the largest ones. There were about 600 significant companies. A typical Slovenian entrepreneur ran his own company or a society with a limited guarantee, in which he invested capital of up to 5 million dinars and employed up to 200 workers. There were about 70 % of such companies and 86 % of domestic companies. Among foreign companies the larger ones prevailed, owning 35 % of the total capital. The most important branches of Slovenian industry were textile, metallurgic and metal. Half of the industrial plants were rebuilt after World War I, mainly before 1925. The larger plants were built along European lines. Slovenian industrial development after World War I was much quicker than before it, with as much being done in 20 years post-war as in the 50 years pre-war.